

Джерело: Політологія. Книга перша: Політика та суспільство. Книга друга: Держава і суспільство / За ред. Колодій А.– 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2002. – Розділи 11.

ГЛАВА 11. ПОЛІТИЧНІ ЕЛІТИ

Розпочинаючи вивчення цієї теми, переконайтесь, чи знаєте Ви:

- про політичні інтереси та соціальну основу їх формування;
- про суть політичної суб`єктності;
- про класифікацію групових суб`єктів політики та їх взаємодію.

З цієї теми Ви дізнаєтесь:

- про особливості політичної еліти як групи інтересів та суб`єкта політики;
- про структуру політичної еліти;
- які є типи політичних еліт;
- як проходить формування політичних еліт в різних історичних умовах;
- які функції виконує політичні еліти;
- якими є тип та особливості формування політичної еліти в Україні.

11. 1. Поняття та особливості політичних еліт як суб`єктів політики

Утворення і функціонування держав, їх сила і тривалість, політичний режим і суспільно-економічний устрій великою мірою залежить від сили і типу еліт: національних і політичних. Для того, щоб дати цілісний аналіз політичної ролі еліти, необхідно розкрити суть, поняття, структуру цієї групи, її історичні особливості, джерела формування та функції.

Поняття еліт.
Еліти національні
й політичні.

Термін "еліта" походить від латинського *eligere* і французького *elite*, що означає "кращий, вибраний, добірний". Він використовується в різних сферах життя, стосовно різних за своїм призначенням предметів, явищ.

Починаючи з XVII століття елітою називали товари найвищої якості,¹ а також "вибраних людей" серед вищої знаті, військовослужбовців. В XIX столітті так стали називати вищі групи в системі суспільної ієрархії. Отже, еліти є групами, що займають найвищі позиції у суспільстві або у його окремих сферах, складаючи їх "верхівку".

Поняття *національної еліти* ширше від поняття еліти політичної. Воно включає інтегровану сукупність еліт усіх суспільних сфер, об'єднаних прагненням втілити в життя національну ідею. Національна еліта — це і духовно-інтелектуальна еліта, і господарська, і політична. За своєю структурою, джерелами формування національна еліта неоднорідна, але за ціллю своєї діяльності вона є однорідною, бо свідомо чи навіть неусвідомлено працює на утвердження і розвиток національної держави, формування політичної нації як спільноти усіх громадян, що проживають у даній державі.

Структура і функції національної еліти значною мірою залежать від етапу історичного розвитку, на якому перебуває дана національна спільнота: чи то є період національного пробудження, чи боротьби за національну незалежність, чи час, коли вже функціонує певна форма національної державності. Проте, за всіх умов наявність розвиненої національної еліти є запорукою успіхів як націотворення, так і становлення національної держави.

Особливої ваги проблемі формування і діяльності національної еліти в українській політології надавав Вячеслав Липинський, називаючи її "аристократією". Саме ця група, за словами вченого, відіграє провідну роль у формуванні національної ідеї, розвитку об'єднуючих політичних цінностей, на ґрунті яких виникає нація. Вона керує нацією, стоячи на чолі її політичних установ, творить певні культурні, моральні, політичні і організаційні вартості, які потім присвоює собі вся нація, і якими ця нація живе і держиться. Отже, національна аристократія (еліта) забезпечує розв'язання протиріччя між індивідуальними, егоїстичними інтересами людей і спільними для всієї нації

¹ А зараз це поняття вживається також у генетиці, насінництві для позначення кращих сортів та насіння.

інтересами на користь останніх. Вона — носій об'єднуючого принципу, що в кінцевому рахунку приводить до створення державності.

Важливою частиною розвиненої національної еліти є еліта політична, що відображає владно-політичну диференціацію суспільства. Вона складається з людей, причетних до здійснення влади, політичного впливу, виконує роль політичного провідника нації. Історія політичної еліти будь-якої нації є історією національної державності і — навпаки. Політична еліта є основою формування інституту політичного лідерства.

Основні концепції
політичних еліт

В соціології і політології поняття "еліта" набуло поширення з початку ХХ ст., а в США — з 30-х років ХХ ст. Воно стало базовою категорією окремого напрямку суспільних досліджень — елітології, яка вивчає діяльність тієї верстви, що безпосередньо здійснює функції соціального і політичного управління. Окремі філософи і публіцисти вживали замість терміну "еліта" інші аналогічні поняття: правлячий клас (Моска); "каста ліпших людей", "провідна верства", "правляча верства" (Д. Донцов); "аристократія" (В. Липинський); "політичний авангард" (колишній СРСР) та інші. Звичайно, етимологія слова не розкриває усіх значень, у яких воно вживається в суспільній теорії і практиці. Тому політична теорія різних часів і народів намагалась вивчити і пояснити особливості становища та роль тієї соціальної верстви, яка безпосередньо здійснює політичне управління суспільством.

В стародавні часи елітарні погляди найбільш докладно були сформульовані Платоном, який вважав, що державні функції можуть успішно здійснювати лише аристократи, що одержали спеціальне виховання. В утопії "ідеальної держави", яку створив Платон, володарюють найбільш достойні, здатні управляти державою завдяки своїм природним задаткам і багаторічним тренуванням. Суспільні стани *філософів-правителів, воїнів-стражників та простолюдинів* відокремлені тут жорсткими суспільними перегородками. Лише як виняток Платон допускає перевід бездарних потомків правителів-філософів і воїнів-стражників у нижчі касти, а здібних дітей з нижчих каст у вищі. Деякі сучасні теоретики політичних еліт вбачають у цьому положенні Платона перший крок до теорії циркуляції еліт.

Один з основоположників сучасної теорії політичних еліт В. Парето підкреслював, що *кругообіг еліт є універсальним законом історії*, який забезпечує рівновагу соціальної системи. Люди, що належать до нижчих верств суспільства, внаслідок боротьби за покращення свого становища піднімаються у вищі верстви, здобувають панівне становище, розквітають і кінець-кінцем вироджуються, знищуються і зникають. На їх місце тим же шляхом приходять інші. Парето вважав, що в процесі циркуляції відбувається послідовна заміна двох типів еліт: "*левів*", для яких властива агресивність, авторитетність, консерватизм, схильність до застосування насильства, і "*лисиць*" — майстрів політичного маневрування, комбінацій, спекуляцій, обману. Кожна з названих

еліт застосовує властиві тільки їй методи правління: "леви" — методи глибокого придушення, тиску, сили, а "лисиці" — компроміси, угодовство. Кожен тип має свої переваги, але з часом вони перестають відповідати потребам керівництва суспільством. Тому збереження рівноваги суспільної системи вимагає постійного процесу заміни однієї еліти іншою, що й відбувається тоді, коли попередня еліта вже не може розв'язувати назрілі питання.

Інший класик елітарних теорій Г. Моска також вважав, що поділ суспільства на панівну меншість і політично залежну більшість є універсальною умовою існування людської цивілізації. В усіх суспільствах, починаючи з тих, що існували на зорі людської цивілізації і кінчаючи сучасними, передовими і могутніми державами, виникає два класи людей — клас, який править, і клас, яким правлять. Перший клас завжди є малочисленний, виконує в суспільстві політичні функції, монополізує владу і насолоджується перевагами, які дає ця влада, у той час, як другий, більш багаточисленний, управляється і контролюється першим, і це забезпечує функціонування усього суспільного і політичного організму. Характер і структура правлячого класу історично міняється, але сам клас завжди існує. Він організований, компетентний і хоч поповнюється різними способами, головним критерієм відбору завжди виступають здібності, що відповідають потребам політичного управління в дану епоху. Про зміни в структурі суспільства, на думку Г. Моски, завжди можна судити по змінах у складі еліти.

Р. Міхельс пояснював виникнення політичних еліт дією сформульованого ним "залізного закону олігархічних тенденцій", який властивий будь-якій організації, в тому числі і демократичній. Олігархізація проявляється через виокремлення панівної меншості у рамках будь-яких організацій, об'єднань, політичних партій. Це обумовлено потребою професійного керівництва, яке з часом спирається на платний бюрократичний апарат. Отже, появляється еліта — активна керівна меншість, якій більшість (або маса) змушена підкорятись через неможливість її прямого контролю над великою організацією.

Український політолог В. Липинський пов'язував розвиток еліти з проблемою національного відродження України, котре, на його думку, повинне починатися з відновлення структури національної еліти — *"тієї групи найкращих в даний історичний момент серед нації людей, які ... являються організаторами, правителями і керманичами нації"*. Дієздатна національна еліта — аристократія — неможлива без *матеріальної сили*, яку вона здобуває в процесі матеріального виробництва, та *морального авторитету*, який опирається на законність виконання нею своїх національних завдань. Тому нову українську національну еліту, за В. Липинським, повинні творити найздібніші люди з усіх класових груп (хліборобів, робітників, інтелігентів, військових, промисловців), які усвідомили необхідність української національної ідеї і ведуть боротьбу за втілення її в життя. Чим складніше і розвинутіше

матеріальне життя нації, тим важчі завдання організації громадянського життя постають перед національною аристократією. Тому умовою успішної діяльності національної аристократії, на думку В. Липинського, є її постійне оновлення.

Проблеми творення нової провідної верстви, нової еліти були також важливим елементом теорії інтегрального націоналізму Д. Донцова. Він протиставляє ідеям демократії, західноєвропейського парламентаризму "*ідею ієрархізованої суспільності*"². На думку Д. Донцова, реалізація державницької ідеї, відродження народів можливе тільки на основі діяльності повноцінної провідної верстви, базою якої є не народ, не маса, не той чи інший клас і не партійно-політична програма, а лише "*каста луччих людей*", під якою він розуміє "щось подібне до Ордену, окрему положенням у суспільстві й духом верству "*луччих людей*", як її звала наша старовина, верству, яка поповнялася б вихідцями з усіх станів суспільства на підставі суворого добору ліпших, а з другої сторони суворим перецідженням, "чисткою" охороняла б свою духовну і моральну вищість і чистість, свою форму і силу"³. В трактуванні даної проблеми Д. Донцов вважав себе однодумцем іспанського філософа Ортега-і-Гассета, який розвивав ідею про кризу провідних верств як загальноєвропейську проблему ХХ століття.

Структура, джерела і способи формування еліт, їх суспільна роль змінюються з розвитком людської цивілізації. Вони є різними в країнах з різною політичною традицією. Тому і в поняття "еліти" та "політичної еліти" різні автори вкладають не зовсім однаковий зміст. Якщо М. Вебер відносно до еліти харизматичних особистостей, то інші вчені розглядають еліту як меншість, яка здійснює найбільш важливі функції в суспільстві, має найбільшу вагу і вплив (С. Келлер), як творчу меншість, що протистоїть нетворчій більшості (Л. Тойнбі) тощо. Наведемо деякі визначення еліт, у тому числі й політичних. Елітою називаються люди:

- що одержали найвищий індекс в галузі їх діяльності (В. Парето);
- найбільш активні в політичному відношенні, орієнтовані на владу (Г. Моска);
- які користуються у суспільстві найбільшим престижем, статусом, багатством (Г. Лассуел);
- які володіють інтелектуальною чи моральною перевагою над масою, незалежно від свого статусу (Л. Боден), найвищим почуттям відповідальності (Х. Ортега-і-Гассет).

Незважаючи на ці відмінності у визначеннях еліт, представники різних наукових напрямків сходяться в одному: *еліта - це соціальна верства, меншість, представники якої володіють такими соціальними та/або інтелектуальними якостями, які дають їм можливість відігравати провідні ролі в усьому суспільстві або в межах його окремих сфер*. Як зазначав

2 Донцов Д. Дух нашої давнини. — Дрогобич: Відродження. — 1991. — С. 6.

3 Там само. — С. 7.

Р. Дарендорф, еліти - це групи носіїв провідних позицій у різних структурах політики, економіки, освіти, права, армії, релігії і культури.

В залежності від сфери формування і діяльності елітних груп виділяють політичну, економічну, духовну, військову, наукову, технічну, дипломатичну та інші види еліт. Не буде перебільшенням сказати, що кожен вид суспільної діяльності має свою еліту. Водночас, є такі елітні групи, які забезпечують інтеграцію суспільства, стійкість держави, стабільне функціонування політичної системи.

До них належить *політична еліта* — суспільна верства, що здійснює владу, забезпечує збереження та відтворення політичних цінностей і політичної системи в цілому, діє з метою задоволення потреб та інтересів окремих соціальних груп або всього народу, користується певними перевагами свого суспільного становища.

Політична еліта — це відносно замкнута спільнота з досить постійним і чисельно обмеженим складом, яка має вирішальний вплив на обґрунтування загальнонаціональних (суспільних) цілей та на розробку, прийняття і впровадження політичних рішень. Вона об'єднана міцними внутрішніми зв'язками та певними, більш або менш вираженими груповими інтересами.

Структура
політичної еліти

Владні відносини і політична діяльність належать до системних, багатоструктурних феноменів, що обумовлює структурованість політичної еліти. Тому проблема структури еліти порушується в багатьох концепціях політичних еліт.

Широке і вузьке розуміння політичної еліти.

■ При вузькому розумінні до неї включають лише тих людей, які безпосередньо зайняті прийняттям політичних рішень та організацією їх виконання. Це, передусім, члени представницьких органів влади та урядів.

■ При широкому розумінні до еліти зараховують усіх, хто здійснює суттєвий вплив на політичні курси держави: політиків, підприємців, вище офіцерство, служителів церкви, керівників науки, освіти, культури, або, навпаки, тих, хто володіє необхідними якостями і потенційно може поповнити еліту тощо.

Уже В. Парето, наприклад, поділяв еліти на панівну і непанівну (аристократію). Якщо до аристократії, на думку Парето, входить сукупність сімей, члени яких мають необхідні якості, для того, щоб віднести їх до еліти, то панівна еліта об'єднує людей, котрі мають у своїх руках фактичну владу. До уваги, як бачимо, береться ступінь та форма включеності певної суспільної групи в політичне життя країни. На цій підставі сучасні автори в межах політичної еліти в широкому розумінні виділяють *еліту влади* та *еліту впливу*, а також *суб-еліту* (під-еліту — суспільну верству, яка за своїм суспільним

статусом стоїть найближче до політичної еліти і за рахунок якої політична еліта поповнюється.

При розгляді співвідношення управлінської та опозиційної діяльності в сфері політики виникають дихотомії *еліта — опозиція* та *еліта — контреліта*. Тих, хто в даний період здійснює владу, сучасні політологи називають *правлячою політичною елітою*. Їй протистоїть *опозиція* і/або "*контреліта*", яка за своїми якостями потенційно готова до державного управління. Контрелітою, на нашу думку, можна вважати не будь-яку опозицію, а лише таку, яка є противагою правлячій еліті в соціально-політичному сенсі, тобто так звану *анти-системну опозицію*, що прагне змінити напрямок суспільного розвитку, представляючи інші класи, верстви, сповідуючи іншу ідеологію, ніж правляча верства. Якщо ж опозиція формується з тих самих суспільних верств і дотримується тих самих цінностей та суспільно-політичних орієнтацій, що й правляча в даний час політична сила, але має свій погляд на методи керівництва суспільством, тоді це буде *системна або лояльна опозиція*, яка не є контр-елітою. Зміна партій та людей при владі відбувається за цих умов при пануванні однієї, достатньо консолідованої і стабільної еліти.

Опозиція — це будь-яка політично-організована група, що критикує уряд і прагне здобути владу, а *контреліта* — це та політично активна верства, з якої в майбутньому може бути сформований новий тип еліти, що прийде на зміну існуючій.

Дисиденти були контр-елітою в колишніх комуністичних режимах, так само як комуністичні партії — в західних демократіях.

Структура політичної еліти

В загальних рисах структура різних "ешелонів" політичної еліти представлена на **таблиці 8. 1**. З неї видно, що правляча еліта поділяється на *еліту влади* і *еліту впливу*. Ті керівні і управлінські працівники, які здійснюють владу за допомогою державних (включно з засобами примусу) інститутів, відносяться до еліти влади, а ті, що забезпечують вироблення і проведення певних політичних курсів фінансово, інтелектуально та за допомогою налагодження зв'язків з масами, формування громадської думки, входять до еліти впливу. До еліти впливу відносяться, насамперед, такі суспільні групи і окремі діячі, що мають змогу суттєво впливати на політичний процес:

- покровителі з бізнесових кіл ;
- фінансові фонди і компанії ;
- "інтелектуальний трест" експертів всередині організованої влади;
- економісти і політологи, спеціалісти в галузі внутрішньої і зовнішньої

політики;

- дослідники (вони ж - "інженери") громадської думки;
- впливові редактори і оглядачі засобів масової інформації;
- прихильники і популяризатори політичного курсу даної правлячої або опозиційної еліти з середовища творчої інтелігенції (письменники, кіномитці і інші).

У стабільних системах еліта впливу надає суттєву підтримку правлячій еліті (еліті влади) і є частиною так званого "істеблішменту". В революційні та перехідні епохи правляча еліта може бути відокремлена від еліти впливу, значна частина якої виступає за глибокі суспільно-політичні зміни і входить, таким чином, до контреліти. Нарешті в умовах тоталітарного чи авторитарного режимів правляча (вона тут співпадає з політичною) еліта може панувати над елітою впливу.

! Отже, політична еліта, як активна і компетентна меншість населення, яка приймає найважливіші рішення в суспільстві і державі і править більшістю, включає в себе як тих, хто інституціонально знаходиться при владі, так і тих, хто явно або приховано здійснює на неї вирішальний вплив.

Одним із критеріїв структуризації еліти влади є зміст та особливості функцій окремих її частин. Згідно цього критерію виділяємо державних і політичних лідерів, професійний (бюрократичний) апарат суспільно-політичних інститутів, владні центри, владні структури, а також владні групи та угруповання. *Державні лідери* офіційно приймають політичні рішення, несуть відповідальність за їх виконання, є уособленням суті та специфіки правлячого режиму. Функцією *політичних лідерів*, у тому числі і з опозиційних партій та рухів, є розробка проміжних рішень, забезпечення умов їх реалізації, підготовка альтернативних програм і умов їх реалізації (формування громадської думки тощо). У своїй практичній діяльності державні і політичні лідери спираються на *силові структури* (вище офіцерство, керівництво служб безпеки та охорони правопорядку), а також на найбільш стійку частину політичної еліти — професійний апарат суспільно-політичних інститутів або *бюрократію*. До бюрократії входять професіонали, що володіють найбільшою інформацією про зміст владних стосунків в суспільстві, про реальне співвідношення сил в різних ешелонах влади, а також технічними прийомами організаційної політичної роботи, які забезпечують вплив політичних інституцій на всю суспільну систему. Важливу роль у цьому відіграють особисті зв'язки бюрократії в середовищі правлячої верхівки.

Владні центри - це безпосереднє оточення державних лідерів — президента, спікера парламенту, керівника уряду, основних лідерів опозиції, які представлені в органах законодавчої і виконавчої влади. *Владні структури* об'єднують собою декілька владних центрів і забезпечують ширшу підтримку політичних лідерів. Фракції та коаліції, котрі з кон'юктурних або інших міркувань надають підтримку владним структурам, називаються *владними*

групами, а об'єднання політичних лідерів з метою підготовки і забезпечення прийняття тих чи інших рішень - *політичними угрупованнями*.

Процес поповнення політичних центрів, структур і відносно стійких владних груп продовжується на протязі всього періоду існування конкретної політичної еліти. В залежності від політичної ситуації його наслідком є часткова чи навіть повна заміна первісного особового складу еліти наступним поколінням політиків. Ті, хто поповнює владні структури, повинні проявити свою лояльність до системи влади і пануючих цінностей, здатність підпорядковуватись їх вимогам, володіння рядом професійних навичок, таких як вміння переконливо проголошувати промови, писати статті, мати широкі особисті зв'язки, оперувати значною інформацією і мати доступ до її джерел та інше.

Політична еліта постійно поповнюється за рахунок "*субеліти*", тобто верстви, яка є проміжною між більшістю суспільства, не-елітою і політичною елітою як вершиною суспільної піраміди. Вона різними методами підтримує політичну еліту, поповнює її новими членами, а також приймає тих, хто відходить, "випадає" з політичної еліти. Відсутність підтримки політичної еліти зі сторони субеліти може призвести до явної або прихованої політичної кризи.

Типологія
політичних еліт

Теорія політичних еліт не буде завершеною без їх класифікації на певні типи. Різноманітність підходів до аналізу політичних еліт, наявність багатьох критеріїв їх класифікації викликає розбіжності в побудові їх типології.

Як видно з **таблиці 8. 2**, певні типи політичних еліт виділяться в залежності від стадії та форми історичного розвитку суспільства, обсягу політичного простору, на якому вони виникають, сфери діяльності, ідеологічних засад та характеру політичного режиму. Критеріями типологізації еліт є також підстави їх формування та специфіка функцій.

Типологія політичних еліт

В традиційних суспільствах доби феодалізму або в період існування кастових суспільств Сходу належність до еліти була обумовлена соціальним походженням: сам факт народження в родовитій, знатній сім'ї ставив людину в привілейоване становище. Успадковуючи особисте і соціальне становище батьків, можна було увійти до складу керівних груп суспільства, з яких виходили політичні, військові, ідеологічні і інші керівники. Така еліта була замкнутою групою династичного чи олігархічного характеру. Її називають також *елітою "крові"* або *аристократичною елітою*.

Буржуазне суспільство ліквідувало феодальні привілеї, але привілей володіння власністю став визначальним. Разом з власністю: засобами виробництва, капіталами, маєтками - з рук одного покоління в руки іншого

переходить громадське і політичне становище, включно з належністю до політичних еліт. Іншими словами, індустріальне суспільство заміняє успадкування титулів успадкуванням власності і можливостей. Формується і функціонує *еліта "багатства"*. Замість родових олігархій з'являються фінансові, політичні та управлінські олігархії. І все ж, відмінною рисою еліт у сучасних демократіях є те, що вони формуються згідно принципу "вільної гри сил", який підтримується загальною освітою і рівністю громадян перед законом. В склад еліти в принципі може увійти кожний, хто досягне успіху в конкурентній боротьбі за владу. І кожний з неї може бути виключений — у випадку поразки в змаганні з іншими претендентами. Завдання демократичного суспільства якраз і полягає в тому, щоб зробити діяльність еліти більш відкритою і контрольованою, а склад еліти змінюваним.

Існували певні особливості формування еліти в країнах, де панував комуністичний тоталітаризм, попри спроби офіційних ідеологів заперечити елітарні теорії взагалі (бо вони суперечили марксистській теорії класової боротьби і класового поділу суспільства) і можливості їх застосування до цих країн зокрема. Для позначення керівної і панівної верстви замість терміну "еліта" вони вживали такі його замітники, як "політичний авангард", "політичне керівництво", "передовий загін", "керівна та спрямовуюча сила" та інші. Разом з тим, неофіційно, у повсякденному вжитку партійно-державний апарат з гордістю використовував термін еліта, відносячи себе до цієї категорії. Закритість та ієрархічність (при позірному демократизмі), зовнішня заідеологізованість (при внутрішньому прагматизмі, що часами доходив до цинічного меркантилізму), низький рівень політичної культури і моралі — все це риси політичної еліти в колишніх комуністичних режимах, яку можна назвати *командно-адміністративною партійною елітою* або *номенклатурою*.

Перехід від індустріального до постіндустріального суспільства, "вісьовим" принципом якого є виробництво знань, а основним багатством — інформація та результати інтелектуальної діяльності, привів до появи нового типу еліти — еліти знань і компетентності, яка формується на підставі особистих заслуг і зветься тому *меритократією*. Згідно теорій постіндустріального суспільства, в яких змальовується його ідеальний тип, керівництво суспільством перестає бути об'єктом влади підприємців, як це було раніше, а стає функцією інтелектуальних центрів, дослідних організацій, університетів, адміністраторів, яким належить або буде належати влада.

Як видно з таблиці 8.2, важливим є поділ політичних еліт на загальнонаціональні, регіональні, місцеві, який вказує на рівень та обсяг впливу пануючої верстви в політичному просторі, а також на особливості основних завдань, які стоять перед нею.

Критерієм виділення адміністративної, дипломатичної, комунікаційної, військової еліт є їх місце в структурі владних інституцій, специфіка реалізації політичних і управлінських функцій, що обумовлюють особливості їх

поведінки в процесі прийняття політичних рішень. Ідеологічний критерій поділу еліт вказує на характер політичних доктрин, які є основою політичних курсів, політичних рішень. Характер політичного режиму визначає особливості формування та відтворення еліти, критерій та способи її добору.

В теоріях еліти різних часів наявні і деякі інші способи класифікації еліт. Як уже згадувалось, В. Парето, наслідуючи Н. Макіавеллі, поділяв еліту (в залежності від способу здійснення влади) на прихильників відкритого насильства ("левів"), і тих, хто користувався гнучкими методами ("лисиць"). Сучасні американські політологи Дж. Сандерс і Р. Нейфа класифікують політичні еліти на статичні і динамічні; професійні і групові; демократичні, ліберальні та авторитарні.

Функції
політичної еліти

Зміст і специфіка функцій політичної еліти визначаються конкретно-історичними особливостями розвитку даної держави і суспільства, специфікою соціальних груп, чий інтерес представляє політична еліта, потребами національно-державного і світового розвитку. Виникнення та діяльність політичної еліти є відповіддю на потребу в управлінні суспільством за допомогою владно-політичних механізмів.

! Виходячи з цього можна сказати, що **головною функцією** політичних еліт є *реалізація волі нації, класів, суспільних груп до здійснення політичної влади, задоволення загальносуспільної потреби у владному регулюванні*. Еліти визначають політичну волю нації, напрямки і фактори її консолідації, розробляють механізми суспільного регулювання, узгодження інтересів соціальних спільнот, виступають виразниками національних інтересів на міжнародному рівні.

▣ До пріоритетних функцій політичної еліти належить **всесторонній аналіз політичної ситуації, політичне прогнозування і вироблення стратегії і тактики** політичної поведінки і діяльності різних політичних сил. Тому до складу політичних еліт включають і представників політичної науки, котрі здійснюють політичний аналіз суспільного розвитку, оцінюють розстановку політичних сил в державі, можливості здійснення поставлених політичних цілей, розробляють концепції політичного розвитку. В структурному відношенні вони, однак, належать до еліти впливу, а не до еліти влади (якщо тільки не виконують безпосередньо-владних, законодавчих чи інших державних функцій).

▣ Політичні еліти здійснюють **політичне представництво** окремих соціальних груп, територіальних чи національних спільнот, визначають рівень підтримки тих або інших суб'єктів політичної діяльності. В надрах політичних еліт зароджуються ідеї про зміну політичних курсів на основі врахування потреб та інтересів певних суспільних груп та пристосування їх до політичних реальностей. Політичні еліти визначають пріоритети

державної політики, забезпечують підготовку, прийняття та реалізацію політичних рішень.

- ▣ Як соціальна верства найбільш компетентних, підготовлених, здібних до політичної діяльності людей, політична еліта є основною базою для **підготовки і висування керівних кадрів, формування адміністративного апарату**. Вона виконує роль безпосереднього резерву політичних лідерів різних рівнів.
- ▣ Політичні еліти виконують функцію **самовідтворення, саморегуляції** свого складу через відбір осіб з середовища певних або різних за статусом суспільних верств.

Таким чином, політичні еліти прямо або опосередковано здійснюють владу, керують політичним процесом, усіма видами політичної діяльності, беруть участь у виробленні політичних норм, розвивають політичну культуру, тобто, по суті, відіграють провідну роль у функціонуванні, розвитку і зміні політичної системи суспільства. Виконувати ці функції еліти можуть тільки на основі взаємодії з неелітою, більшістю народу.

11. 2. Політична еліта і демократія. Проблеми формування нової політичної еліти в Україні

Проблема співвідношення еліти і демократії, елітарного і демократичного правління є складовою частиною усіх елітарних концепцій. Оскільки еліти — панівна меншість, а їй протистоїть не-еліта, тобто більшість, то виникає питання, як же складаються взаємовідносини між елітою і неелітою, меншістю і більшістю в процесі здійснення влади. Від стародавніх часів і до наших днів в політичній теорії і практиці чітко проявляються два протилежні підходи до співвідношення елітаризму і демократії. Прихильники одного підходу твердять про пряму протилежність і несумісність цих двох форм правління. Інші — не тільки допускають взаємодію еліт і демократії, але й обґрунтовують їх взаємну обумовленість і взаємодоповнюваність.

Елітаристи про несумісність елітарного правління з демократією

Коли Конфуцій проголошував одні норми поведінки для "благородних" людей, для тих, хто повинен керувати, а інші — для "низьких", зобов'язаних підкорятися, або коли ідеолог афінської аристократії Платон розглядав демос як натовп, який є ворожим мудрості, а демократію зачисляв до негативних типів правління, то в цих судженнях виражалась позиція елітаризму і неприйняття демократії. Думка про несумісність елітаризму і демократії загалом панувала в соціології та політології до 30–40-х років ХХ ст.

Прихильники елітарного правління критикували демократію, доводячи її неможливість або небажаність (у випадках, коли б демократія була можливою). Основоположники теорії еліт В. Парето і Г. Моска нагативно висловлювались про демократію. На думку В. Парето, базікання про демократію — це плутократична⁴ демагогія. Г. Моска, хоча й сприйняв наприкінці життя деякі принципи демократії, більш відомий своїм твердженням, що демократія — це міф, який породжує гірший тип політичної організації — анонімну диктатуру тих, хто переміг на виборах і промовляє від імені народу. Елітаристи твердили, що демократія нездійсненна, оскільки народ - це натовп, який мислить спрощено і стереотипно, а тому потребує піклування з боку розвиненої меншості. Демократія, на їх думку, веде до появи в політиці посередностей, розмивання політичного керівництва, вона ґрунтується на хибній ідеї про те, що політика - легка річ, доступна масам. Більшість, на їх думку, не може вирішувати політичних питань, оскільки не має про них повного знання. Якщо народові дозволити управляти, твердили елітаристи, то він нашкодить сам собі.

Інтереси народу може краще забезпечити еліта.

Елітарна
демократія та
елітарний
плюралізм

Абсолютизація лише позитивних ролей еліти та негативних рис демократії прийшли у суперечність із зростанням демократичних тенденцій у світовій історії ХХ ст. Тому з 30–40-х років починається перегляд позицій елітаристів стосовно демократії. Визнається, що еліта необхідна для будь-якого суспільства, в тому числі і для демократичного, але за демократії еліти формуються й ведуть себе інакше. Вони толерантні до критики знизу і до позиції контр-еліт, відкриті до їх поповнення за рахунок не-еліт, готові до конкурентної боротьби за владу. Й. Шумпетер, з іменем якого пов'язують початок узгодження елітаризму і демократії, уточнив саме поняття демократії, визначивши її не як правління народу, а як уряд, який схвалюється народом. Такі погляди є частиною *концепції демократичного елітаризму або елітарної демократії*, суть якої так сформульована в книзі американських політологів Т. Дая і Х. Цайглера *"Іронія демократії"*: "Демократія — це влада народу, але відповідальність за виживання демократії лежить на плечах еліт. Це іронія демократії: еліти повинні правити мудро, щоб влада народу вижила. Якщо б життєздатність американської політичної системи залежала від активності, поінформованості та освіченості громадян, то демократія в Америці давно би зникла, оскільки маси в Америці апатичні і дезінформовані в політичному відношенні і на диво мало прихильні до демократичних цінностей. Але на щастя для цих цінностей для американської демократії, американські маси лише йдуть за лідерами..., відповідаючи на пропозиції еліт" ⁵.

4 Плутократія — панування багатіїв, купка найбагатших представників пануючого класу.

5 Цит. за Ашин Г.К. Современные теории элиты. Критический очерк. — М., 1985. — С. 150.

У 70–80-х роках ХХ ст. набуває популярності концепція *елітарного плюралізму*, згідно якої структура влади в розвинених демократичних суспільствах характеризується множинністю та конкурентністю еліт, розмитістю границі між елітою і масами, відносно легким переходом з не-еліти в еліту, значним впливом мас на еліти через вибори, діяльність груп тиску, партій. Демократичний характер суспільства сприяє формуванню відкритої правлячої еліти (істеблішменту). Вона формується на основі спонтанного припливу нових членів, які мають особисті досягнення в політиці, підприємстві та інших сферах, здобули популярність серед мас. Для відкритої еліти властивий професіоналізм, компетентність, ініціативність, реагування на громадську думку.

Еліта в тоталітарному суспільстві. Радянська “номенклатура”.

Для недемократичного суспільства, тоталітарного режиму характерна “закрита” еліта (номенклатура). Її формування здійснюється вищим органом держави, або, в переважній більшості, вищим керівництвом правлячої партії на основі адміністративно-командного регулювання. Джерелом відтворення еліти є перевірений “резерв” (список можливих претендентів для різних регульованих зверху посад)⁶, що відповідають низці вимог, серед яких вирішальною є відданість системі чи вождю. Номенклатура займає посади тільки через прихильність вищого начальства, а не згідно властивих їй і необхідних для політичної діяльності якостей. Вона некритично сприймає директиви зверху, байдужа до громадської думки. Прикладом такої еліти була партійно-радянська номенклатурна еліта в колишньому СРСР. Вона сформувалась на базі командної економіки, по суті державного способу виробництва, за якого не власність породжувала владу, а приналежність до правлячої верстви — номенклатури визначала можливість розпоряджатись власністю. Це призвело до утвердження особливого соціального статусу бюрократії, що наближався до статусу нового панівного класу.

Радянська партійно-державна еліта вела особливий спосіб життя, рівень і якість якого залежав від сходинки, яку займав той чи інший представник еліти на адміністративній драбині. Притягальною силою такої еліти була не зарплата, а привілеї та особисті зв’язки, які забезпечували отримання благ, посад, можливість вимагати подарунки, хабарі, привласнювати державне та суспільне майно. Номенклатурна еліта мала свій спосіб життя, особливу етику поведінки, корпоративну мораль, основним змістом якої було “двоємисліє” (Д. Оруелл). Для народу існував один тип поведінки, а для начальства, верхів — інший.

Радянська еліта формувалась на базі соціальних, професіональних, територіальних та інших *мікроеліт* і завдяки цьому мала опору в усіх верствах

⁶ Звідси й назва — номенклатура, від латинського *nomenclatura* — перелік, список. В попередні часи цей термін вживався виключно стосовно неживих предметів: творів мистецтва, вироблених товарів, рахунків у бухгалтерії тощо.

суспільства. Способи формування мікроеліт були різними: встановлення для міст, областей, регіонів різних категорій постачання, надання пільг окремим групам населення, поставки дефіцитних товарів окремим підприємствам та інші. Система мікроеліт підтримувала в усіх верствах народу надії на подачки зі сторони влади і створювала базу для розповсюдження однієї з провідних ідей радянської пропаганди — ідеї про робітничо-селянське походження влади як запоруку всіх її чеснот. Поширювались ідеологічні міфи про виникнення нових “привілейованих класів” — дітей, знатних династій хліборобів, шахтарів і т. д., які ніби-то свідчили про народну сутність режиму.

Специфіка переходу до демократії в Україні та її вплив на риси нової політичної еліти

Перехід від тоталітарного режиму до демократичного і будівництво незалежної держави в Україні пов’язане із зміною типу політичної еліти, створенням національної демократичної еліти, яка частково є, а ще більше — має бути відкритою за способом формування і прихильною до цінностей демократії. Потреба в новій демократичній еліті не супроводжується, однак, достатньо швидким процесом її утворення. Специфіка переходу: ненасильницькі поступові зміни, повільне вrostання командно-адміністративної системи в ринкові відносини і в демократичній устрій обумовлює те, що стержнем, навкруг якого формується нова політична еліта України, є колишня номенклатура. У цьому, як справедливо зауважив один з організаторів і керівників Демократичної партії України, колишній в’язень мордовських таборів Юрій Бадзьо, “немає історичного ганджу”⁷¹. Таким є загальний шлях від тоталітаризму і одержавленої економіки до демократії і ринкових відносин, підсилений і ускладнений українською специфікою.

Чинники, що обумовили формування політичної еліти в Україні на базі колишньої номенклатури :

1. Наприкінці ХХ ст. Україна як стратегічно важлива частина колишньої імперії, нашпигована ядерною зброєю та атомними електростанціями, могла здобути незалежність тільки *мирним, еволюційним шляхом*. А він передбачає поступову трансформацію (через розшарування і перерорієнтацію), вrostання старої еліти в нову.
2. Україна належить до небагатьох з-поміж великих країн, де *національна еліта* протягом століть *або винищувалась* (особливо та її частина, що могла б виконувати роль політичних провідників нації), *або асимілювалась*. В період входження України до складу СРСР, що був надцентралізованою державою і мав могутній відтік інтелектуальних сил до Москви та інших центрів російської культури і імперсько-радянської реальної (а не маріонеткової як в УРСР) влади.

⁷¹ Ю.Бадзьо. Не будьмо вбивцями дарма (думки проти течії) // Літературна Україна, 1994, 7 квітня.

3. *Справжня політична контр-еліта*, яка в разі зміни суспільно-політичного устрою могла б замінити стару еліту, перебувала, в основному, в ГУЛАГу, а після виходу на свободу виявилась *недостатньо чисельною і недостатньо досвідченою та кваліфікованою* (хоч і високо інтелектуальною), щоб зайняти ключові владні позиції. Вона зіграла і продовжує відігравати дуже важливу роль фермента в державотворчих процесах, а організаційну та господарську роль виконувала і виконує чисельно переважаюча колишня номенклатура.

4. Не можна не враховувати *національно-патріотичні переконання значної частини українських комуністів* як у минулому, про що свідчить історія націонал-комунізму в 20–30-і роки ХХ ст., так і тепер, що проявляється у вигляді періодично повторюваної єдності парламентарів при голосуванні багатьох життєво важливих для Української держави питань.

Значного розповсюдження в нашій публіцистиці набуло твердження, що незалежність Україна здобула випадково, одержавши її в дар від московських “революціонерів”. Це не відповідає правді. Хоч масові політичні акції, пов’язані з ДКНС, відбувалися в Москві, але причиною створення самого ДКНС була стійкість позиції України (висловлена її президентом) щодо непідписання так званого Новоогарьовського союзного договору, який заперечував фактичний (на відміну від формального) суверенітет держав-республік, що повинні були його підписати. Отже, українська політична еліта (не вся, безумовно, але значна частина її) йшла до незалежності обережно, але усвідомлено. Інша справа, що дещо несподівано, як “дар” вона отримала голоси своїх не-однодумців, комуністів-ортодоксів, котрі в сучасних умовах складають реакційну проімперську контр-еліту, ускладнюючи політичне життя в Україні і сповільнюючи реформи.

В ідеалі, для виконання політичною елітою України тих революційних завдань, які стоять перед суспільством, необхідно щоб вона була якнайбільше відкритою для поповнення із різних соціальних верств, щоб висувалась не владними структурами, а народом, утверджувала і захищала демократичні цінності, була достатньо кваліфікованою і моральною, щоб вести боротьбу з бюрократизмом, корупцією, залишками тоталітаризму. Однак, на практиці спостерігаємо значні відхилення від цього ідеалу.

Сама еліта, або ті верстви, яких ми змушені зараховувати до неї, опинившись при владі, часто не спроможна або й не хоче скорочувати управлінські штати, голослівно бореться з корупцією, виявляє тоталітарне мислення, починає встановлювати для себе різні привілеї. Через те її часто називають “*новою номенклатурою*”, “*партією влади*”, протиставляючи тим самим правлячу верству народів. Частково така характеристика відповідає дійсності, особливо в її соціально-психологічному аспекті (про що говорилося в главі 6). Однак поряд з цим, необхідно враховувати політичні відмінності теперішньої правлячої еліти від панівної верстви в радянській Україні. Тоді

"номенклатуру" відбирав, просіював, затверджував ЦК єдиної партії-держави, а політична кар'єра кожного її представника залежала виключно від цього "сита", а не від політичних уподобань народу. У наш час ситуація змінюється, хоч і не так швидко, як ми сподівалися. Еліта, сформована на основі виборів (не ідеально чесних, але й не тотально сфальсифікованих) уже не є "номенклатурою" у буквальному значенні цього терміну.

Джерела формування і структура сучасної політичної еліти в Україні (перехідної, і ще не до кінця сформованої) політичної еліти України визначаються станом політичної (і загальної) культури і свідомості суспільства в цілому, а також її структурою та джерелами формування. Серед останніх головними є такі:

- колишня комуністична "номенклатура" (власне політична, господарська, військова);
- колишня політична контреліта ("дисиденти", що займалися політичною діяльністю);
- опозиційна до колишньої влади і заангажована в політику з часів перебудови творча інтелігенція;
- люди, професійна діяльність яких близька до потреб сучасної політичної сфери — економісти, юристи, невеликий прошарок дослідників політики.

Межі впливу кожної з цих частин на політику є нестійкими, переходи з контреліти в еліту, з опозиційної еліти в еліту влади часто несподівані, а сама політична еліта скоріше є конгломератом політичних угруповань, ніж соціальною верствою з ustalеними функціями державного управління. Тобто, якщо під політичною елітою ми розуміємо не просто людей при владі, чи тих, хто за неї бореться, а певну соціальну верству, яка кваліфіковано, компетентно і протягом тривалого часу здійснює функцію управління суспільством, то така верства в Україні перебуває на початкових стадіях свого формування, і те, що суспільною свідомістю негативно сприймається ті чи інші її структурні елементи (чи то колишні партійці, чи навпаки — поети і режисери), не може змінити ситуацію на краще. "Маємо те, що маємо" і не можемо запросити еліту, як колись варягів, з-за кордону. Справжня нова еліта має сформуватись, вирости (і вже виростає) на місці. А поки що в старій відбуваються помітні трансформації, розшарування, переорієнтація, які потрібно враховувати при співставленні теорії з дійсністю.

Передусім, це стосується господарської частини еліти на пострадянських теренах. Один з найпопулярніших в часи "перебудови" дослідників "нового правлячого класу" (або, що те ж саме, правлячої еліти) в СРСР С. Андреев писав, що найчисленнішою і найвпливовішою групою всередині цього класу була саме виробничо-господарська номенклатура, що пристосувалася до виконання функцій керівництва економікою в умовах

державної власності. З переорієнтацією пост-комуністичних країн на ринок, в її рядах відбулося значне розшарування. Одні керівники залишились на позиціях "червоних директорів", підтримуючи політичні сили, що захищають старі економічні стосунки і старі зв'язки. Інші — вже наприкінці 1980-х років підготувалися до переорієнтації на ринок і приватну власність і виступають зараз як еліта впливу реформаторського зразка. До них приєдналася досить значна частина колишньої політичної номенклатури (еліти), яка зуміла використати своє суспільне становище для того, щоб здобути капітал, або зайняти посади менеджерів і зберегти таким способом своє панівне становище, тепер уже в економічній сфері, впливаючи каналами громадянського суспільства, а також через старі, "закулісні", по суті своїй клієнтельські зв'язки на політику. Звідси формування того, що у нас називають кланами, які гальмують процес становлення справді демократичної і реформаторськи орієнтованої еліти.

Політична номенклатура, що не мала бажання чи не знайшла можливості переключитися на економічну діяльність, стала, структурним елементом, навіть ядром нової політичної еліти перехідного періоду — зайнявши державницькі (націонал-комуністи і націонал-соціалісти) або державницько-демократичні (націонал-демократи, соціал-демократи) позиції.

На початку 90-х років господарська і політична еліти були значною мірою злиті воедино, бо керівники підприємств і інших господарських об'єктів, не залишаючи своєї попередньої діяльності, прагнули (і це їм, як правило, вдавалося) зайняти ще й владне крісло. Отже говорити про розмежування еліти влади та еліти впливу не було підстав. Тенденція до професіоналізації політики, що була намітилась після виборів 1994 року, все ще не стала домінуючою. І вибори 1998 р. дали велику кількість бізнесменів у парламенті, що сподіваються (заради захисту своїх інтересів) якимось суміщати ці дві різні галузі діяльності — бізнес і політику.

Складно говорити і про опозицію в системі політичної еліти, оскільки політично невизначеною (безпартійною) залишається правляча еліта. Більш чітко, проте, вирізняється контр-еліта, яку представляє та частина колишньої номенклатури, котра, "не поступившись принципами", не визнає ні української державності, ні реформ, що ведуть до ринкових відносин і приватної власності. Незалежно від того, чи вона займає крісла в державних структурах (частина депутатського корпусу належить саме до неї), чи знаходиться поза межами владних відносин, вона гальмує радикальні економічні і політичні реформи і складає сучасну контр-еліту, що протистоїть обраному напрямку розвитку.

Сучасний стан української політичної еліти відображає труднощі становлення незалежної держави, специфіку соціальної структури та політичного процесу за умов гібридного режиму, особливості розвитку політичної культури України.

Шляхи подолання
“родимих плям”
української
правлячої еліти

Попри всі недоліки, правляча, як і вся політична еліта України, стає більш відкритою і професійною. Вона поповнюється вихідцями з різних верств українського суспільства — номенклатури, інтелігенції, приватних підприємців, кооператорів, маргінальних груп. Швидкий приплив в політичну еліту представників нових верств, які виникли в результаті процесів переходу до ринкової економіки є, з одного боку, позитивним фактом утвердження в політиці приватного власника. Разом з тим, особливості первісного нагромадження капіталу в Україні і пов’язані з цим риси “нових власників” можуть посилити деінтелектуалізацію, охлократизацію та криміналізацію політичної еліти. Протидія таким тенденціям з боку громадянського суспільства є запорукою формування сучасної відкритої демократичної політичної еліти України.

Велика роль у подоланні “родимих плям”, які обумовлені соціальним походженням сучасної політичної і передусім — правлячої еліти в Україні, можуть і повинні відіграти інститути громадянського суспільства: преса, інші *мас медіа*, групи тиску, масові рухи. Важливо, щоб громадянство розуміло свою роль і домагалось якнайбільшої гласності в діяльності нової еліти, вільної конкуренції потенціальних еліт, суворого дотримання ними законності і демократичних процедур. Попередження олігархізації еліт, запобігання їх відчуженню від мас та перетворенню у замкнуту панівну привілейовану верству — важливий напрямок формування політичної еліти і демократизації українського суспільства.

Формування і діяльність політичної еліти України безпосередньо пов’язані з проблемою поділеності українського суспільства і його сегментизації за територіальними, мовними, конфесійними та іншими ознаками. Якщо еліти не зможуть досягти компромісу, це може загрожувати єдності та існуванню держави. Тому політологи звертають увагу на необхідність уважного ставлення до вибору форми державного правління: сегментоване суспільство вимагає розвитку консенсусних форм демократії; більш-менш гомогенне суспільство прямує до мажоритарної демократії і до відповідної діяльності політичної еліти⁸.

Становлення політичної еліти в сучасних умовах невіддільне від подолання хибних уявлень, концепцій про неї. Серед значної частини маргінальних верств, представників підприємців недооцінюється роль інтелектуальної праці, знань, політичної теорії для державотворчих процесів. Такий підхід диктує зменшення вимог до інтелектуального рівня політичної еліти.

Поверненням у минуле є трактування еліти, визначення її завдань сучасними інтегральними націоналістами в дусі теорії Д. Донцова. Сучасні донцовці вважають повновартнісною тільки націю з ієрархічною соціальною

⁸ Див.: Гарань О. Еліти в історії України ХХ ст. // Сучасність. 1993. №13. с.78 - 82

структурою, з чітко окресленою провідною роллю "верстви, предметом діяльності котрої є нація як така". Занепад ієрархії, на їх думку, означає занепад нації, утвердження стану отари. Для того, щоб подалати втрату войовничості в українців і занепад їх провідної верстви, як основних причин втрати державності, "інтегральні" ідеологи пропонують забезпечити виховання нової людини, свідомого націоналіста. З таких людей має з часом викристалізуватися нова провідна верства.⁹ Концепція нових інтегральних націоналістів є не тільки спробою в умовах кінця ХХ ст. нав'язати погляди 30-х років, що об'єктивно нереально. Їх погляди на еліту, провідну верству антидемократичні, ірраціональні, вони суперечать тенденціям демократизації та інтелектуалізації суспільного розвитку.

Однією з особливостей розвитку політичної еліти України, її трагедією називають її багаторазову денационалізацію. Протягом історії політична еліта України зазнавала полонізації, русифікації, мадяризації, чехізації, румунізації в залежності від того, в склад яких держав входили окремі землі України. Тому одним із шляхів формування нової національної політичної еліти України є створення таких організаційних, політичних та духовних передумов, які б виключали дальшу денационалізацію та русифікацію інтелігенції та всієї еліти. Це передбачає не тільки розвиток національної самосвідомості, але і створення своєрідної національної інфраструктури діяльності еліти. До неї можемо віднести систему національної економіки, реальне впровадження в життя державного статусу української мови, збереження та використання національних традицій України не тільки в побуті, культурі, але й в праці, організації виробництва, науці, політичній діяльності.

Формування української національної еліти: історія та сучасність

Отже, проголошення і утвердження незалежності України мирними, ненасильницькими засобами дало можливість залишитись при владі колишній номенклатурі, переважна більшість якої для того, щоб зберегти своє становище і привілеї, перейшла на позиції національно-державної незалежності України. Водночас, вона поповнилась представниками колишньої контр-еліти, тобто опозиційно настроєної до тоталітарного режиму інтелігенції, яка була носієм ідей державного відродження України. Саме вона і є тим ферментом, з яким пов'язують надії на перетворення змішаної і поки що недостатньо послідовної правлячої верхівки у справжню національну еліту України.

Формування і розвиток української національної еліти завжди виступало важливою проблемою державотворення в Україні. Відсутність стабільної, опертої на історичну традицію, достатньо кваліфікованої політичної еліти визнається однією з найголовніших причин поразки національно-визвольної боротьби, загибелі створених українським народом в попередні часи держав. Дослідники відзначають, що історія української національної еліти, проходячи

⁹ Кулик В. Новий український націоналізм : три поверхи вертепу // Сучасність. 1993. №3. с.153

певні стадії (XII, XIII– XVI століття, XVI–XVIII століття, XIX ст.–20-і роки XX століття, 20–90-і роки XX століття), характеризується звуженням часового відрізка, на якому розгорталася діяльність кожного з наступних історичних типів еліти (300 років, 150 років, 75 років, 70 років), їх несприйнятливостю до соціокультурних надбань попередніх еліт¹⁰ і, як наслідок, розривами політичної традиції, що несприятливо позначилася на утвердженні незалежної держави. Це видно на конкретних прикладах з історії України.

Візьмемо, наприклад, кінець XVI століття. Він відзначається активним творенням української національної культури як синтезу культур різних станів, розвитком українських освітніх осередків, формуванням національної духовно-інтелектуальної еліти. На основі козацького стану і деяких інших верств поступово витворюється політична і військова еліта. Проте в той час Україна була розділена між різними державами, що викликало полонізацію, а на Закарпатті — мадяризацію частини українського населення, перш за все шляхти, яка в силу свого соціального і освітнього становища могла б зробити структуру національної еліти більш повною, зміцнити її інтелектуально. Але цього не сталося, тому що вихідці з українських шляхетських родин служили панівним націям, а в народі, у відповідь на це, формувалася антиелітизм як риса національного характеру. Коло замикалось. Справедливим є твердження, що українські еліти асимілювалися як тому, що чужі держави давали їм можливість (матеріальну та інституціональну) самовиявлення, так і тому, що власний народ ставав усе менше сприйнятливим до рис елітарності, інтелігентності, аристократизму.

Відсутність повноцінної національної еліти призвела до втрати самостійності козацькою державою, створеною під керівництвом Б. Хмельницького. Козацька старшина, керуючись егоїстичними інтересами, діяла розрізнено, часом навіть супроти інтересів держави. Народ не сприймав і не підтримував цю еліту, а еліта — гетьманів. Не маючи надійної опори в національній еліті, гетьмани звертались до іноземних держав за допомогою. Однак втручання іноземців призвело до остаточного руйнування української державності, а з нею — і національної еліти.

Подібна ситуація виникла і в 1917–1920-х р.р., коли з'явилася нова можливість створити українську державу і завершити формування нації. Коли виникла Центральна Рада, а пізніше Директорія, то виявилось, що українці не мають достатньої кількості людей для державотворчої праці. Прихід в політику представників культурної еліти не вирішив питання, бо їхня чесність, відданість Україні не могли замінити політичного професіоналізму. Неefективність державного керівництва призвела до краху УНР, подальшої орієнтації на іноземні сили і кінець кінцем до втрати ще одного історичного шансу створити незалежну державу.

10 Див.: Скуратовський В. Історична ритміка українських еліт. // *Політична думка*. — 1994. — №3. — С.17–18.

Якщо порівняти різні етапи державотворення, то можна помітити схожість сценаріїв руйнування української державності. Формування національної еліти починається в умовах бездержавності, тому вона виявляється слабкою, неповноцінною. Завдяки масовому піднесенню національно-визвольної боротьби, в результаті сприятливої історичної обстановки вдається створити українську державність, але державне керівництво не може повністю опертися на свою політичну еліту, яка має слабку національно-державницьку свідомість, схильна до отаманщини, політичного безладдя, використання держави в своїх особистих егоїстичних цілях. Не маючи підтримки, керівництво держави починає шукати іноземної допомоги, виправдовуючи ці пошуки цілями збереження, врятування держави, задоволення потреб народу. Втручання зовнішніх сил кінець-кінцем стає фактором руйнування української державності.

Подібні загрози існують і в наш час. Після розпаду СРСР в Україні почала формуватись нова посткомуністична еліта, яка все ще не відчуває себе самодостатньою політичною силою, а значна її частина не зацікавлена в утвердженні справді демократичних інститутів. Тому проблема становлення і функціонування справжньої національної еліти залишається надзвичайно актуальною. Тільки національна еліта здатна, опираючись на адміністративні, політичні, військові, інформаційні механізми впливу, мобілізувати народ на розв'язання державотворчих завдань, які є невіддільними від завдань економічних перетворень та соціального захисту населення.

Висновки.

Політичні еліти займають специфічне місце серед групових суб'єктів політичної діяльності. Політична еліта — це група (або сукупність груп), що безпосередньо і систематично беруть участь в прийнятті рішень, пов'язаних з використанням державної влади або впливом на неї.

Політичні еліти як суб'єкти політичної діяльності мають конкретно-історичний характер. Їх структура, джерела формування і способи легітимації залежать, історичного етапу розвитку цивілізації, особливостей суспільно-політичного ладу, національної специфіки.

В демократичній державі за допомогою виборів маси впливають на процес рекрутування еліти, обмежують поле її діяльності та в більшій або меншій мірі контролюють її.

Ефективність діяльності політичної еліти України буде забезпечена у випадку, якщо сформується повноцінна і стабільна провідна верства, що відзначатиметься професіанолізмом, високим інтелектуальним рівнем, відданістю загальнолюдським і національним ідеалам, активною участю у розбудові незалежної держави. Ці риси дозволять політичній еліті бути фактором національної консолідації, політичної стабільності, здійснення економічної реформи та утвердження демократії.

Терміни для повторення

еліта політична
не-еліта, маса
структура політичної еліти
правляча еліта
еліта впливу
еліта влади
субеліта
контреліта
функції політичної еліти
типи еліт
"відкрита" політична еліта
номенклатура
національна еліта

Рекомендована література:

- Ашин Г.К.** Современные теории элиты: критический очерк. — М.: Международные отношения, 1985. — 255 с.
- Корнхаузер В.** Політика масового суспільства // *Політологічні читання*. — 1992. — №1. — С.151–209.
- Мінк Ж., Щурик Ж.-Ш.** Стратегії адаптації колишніх комуністичних еліт // *Політична думка*. — 1994. — №4. — С. 38–46.
- Нарта М.** Теории элит и политика. -М., Прогресс, 1978.–286с.
- Україна** посткомуністична: суперечності та перспективи соціальнополітичного розвитку. 1. Політичний процес і політична еліта // *Політична думка*. — 1993. — № 1. — С. 11–14.
- Україна** : лідерство — еліта — влада. Матеріали дискусії // *Політична думка*. —1994. — № 3. — С. 16–23.
- Бадзьо Ю.** Влада — опозиція — держава в Україні сьогодні. Думки проти течії. — Київ: Смолоскип, 1994. — 28 с.
- Мейс Дж.** Блукання лабіринтом або Дисфункціональність українських еліт // *Сучасність*. — 1997 — № 3. — С.58–64
- Вовканич С., Копистянська Х.** Формування національної еліти // *Вісник Національної Академії Наук України*. — 1996. — №7–8. — С.90–97.
- Національна еліта та інтелектуальний потенціал України. — Львів, 1996.